

EEN PLAN VOOR DE MENS

Een nieuwe phase in het socialisme.

Het heeft er alle schijn van dat de socialistische beweging in Nederland met de publicatie van *De weg naar vrijheid* een nieuwe phase van haar ontwikkeling intreedt.

De eerste periode is die, waarin gestreden werd voor een rechtsorde van de arbeid. Het ging om een afdoende wettelijke bescherming van de arbeider. Gestreefd werd naar maatregelen tot beperking van de arbeidsduur, naar inperking van de gevaren van lichamelijke en zedelijke aard aan de arbeid verbonden en rechtvaardige arbeidsvoorwaarden. Opgekomen werd voor een goede verzekering tegen de risico's van ziekten en invaliditeit en een redelijke voorziening voor de oude dag. De ontwikkeling op dit stuk gaat nog steeds door: eerlang zal de werkloosheidsverzekering in werking treden.

Een nieuw tijdperk treedt in wanneer de socialistische beweging tussen de beide wereldoorlogen, in het dieptepunt van een ernstige economische crisis, naar een nieuw middel grijpt. Toen de werklozen bij tienduizenden voor de stempellokale stonden, kwam zij voor de dag met een groots opgezet ontwerp tot het terugdringen der ellende. Het Plan van de Arbeid was een voorbeeld van constructief denken toen de mannen aan 't roer het schip van staat diep in de modder hadden doen varen. Hier werd met nadruk de gedachte der planmatigheid naar voren gebracht zonder welke een sociaal-economische politiek niet is te voeren. Sedertdien is ook deze lijn niet verlaten. Na de tweede wereldoorlog werd in ons staatsapparaat een Centraal Planbureau opgenomen. Het moet voor de man van het Plan van de Arbeid, ir H. Vos, een grote voldoening zijn geweest, dat hij dit als minister van Economische Zaken tot stand heeft kunnen brengen. Voor elk jaar wordt thans een Centraal Economisch Plan vastgesteld. Maar ook voor het beleid op langer termijn worden lijnen uitgestippeld.

Nu ligt er weer een Plan voor ons. Andermaal is het perspectief verruimd. Het gaat nóg over de rechtsorde van de arbeid, haar bevestiging en vervolmaking. Het gaat evenzeer nóg om een constructieve sociaal-economische politiek. Maar ditmaal omvat de greep van de samenstellers meer dan tevoren: er wordt tastend gezocht naar een groot, samenvattend cultuurbesef. Dit is niet slechts een Plan van de Arbeid, het is een Plan voor de Mens.

Ik wil trachten dit nieuwe Plan te stellen in het brede verband van de

ontwikkeling van onze beschaving. Daartoe zullen wij nagaan hoe het bevat een afwijzing van een voorbijgaande cultuurperiode en heeuwt naar nieuwe vormen van denken en beleven.

• • •

Driemaal „neen”, driemaal „ja”.

Er klinkt in *De weg naar vrijheid* driemaal beslist „neen” en driemaal met stelligheid „ja”.

Ik vind in dit boekwerk vooreerst een duidelijke afwijzing van het *rationalisme*. Het heeft het geestelijk beeld van de 19de eeuw in belangrijke mate gestempeld. Het kwam op voor de alleenheerschappij van de rede over alle levensgebieden. Het streefde naar een kennen, dat zou worden gebaseerd op logische overwegingen, een handelen dat zou zijn bewust en weloverwogen, een denken dat zich rechtlijnig zou voltrekken.

Laat ons aanstonds zien welk een winst uit dit alles voor mens en maatschappij is voortgekomen. De rede heeft de mens verlost van de klemmende banden van allerlei bijgeloof en vooroordeel. Zij heeft hem geleid bij de onderwerping der natuur. Zij baande de weg voor de wetenschap en de techniek. De enorme vooruitgang in de welvaart, welke ook de arbeidersklasse sedert het midden der vorige eeuw heeft ervaren, ware zonder haar medewerking ondenkbaar geweest. Wij kunnen voor dit alles niet dankbaar genoeg zijn.

Het euvel is echter geweest dat de mensheid de rede ten troon verheven heeft. Zij heeft haar — zoals ik boven schreef — alleenheerschappij toegekend. De rede is niet verkeerd, maar haar losmaking uit het geheel der persoonlijkheid. Wij stuiten hier op een van de gevaren, waarin de mens, naar het schijnt, telkens weer moet vervallen. Wilt Ge andere voorbeelden? Het winststreven is op zichzelf niet verkeerd. Maar het wordt, zoals we aanstonds zien zullen, een gevaar voor de maatschappij wanneer het alles-beheersend wordt. Het gevoelsleven is een noodzakelijk element in onze persoonlijkheid. Maar het wordt een ramp wanneer wij ons daardoor ongecontroleerd laten leiden.

Welnu, in wetenschap en maatschappijbeschouwing heeft het rationalisme niet nagelaten schade te veroorzaken. In de wetenschap ontstond een voorkeur voor de ontleding der verschijnselen, welke de kijk op het geheel verloren deed gaan. Onder de belangstelling voor het detail kwam het begrip voor de totaliteit te lijden. Zo ging in de geschiedeniswetenschap het „beeld” verloren. Zij droeg feiten op feiten aan. Maar, zoals woorden hun betekenis eerst krijgen in een zin, zo ontvingen feiten hun waarde alleen wanneer ze gesteld worden in een meer omvattend verband. En het begrip dáárvoor begon te kort te schieten. De wetenschap der geneeskunde verging het al evenzo. De mens werd beschouwd als een samenstel van lichaamsfuncties. Voor elk van die onderdelen van zijn lichaam kwamen er specialisten. Ja, dit is de tijd van de specialisten, de mensen, die hoe langer hoe meer weten van hoe langer hoe minder tot zij ten slotte alles weten van niets! Dat gevaar is ook op het terrein der geneeskunde niet steeds verneden. Want wij hebben nu leren zien dat wij inderdaad niets weten als wij maar een stukje van de mens kennen en niet hemzelf. Zo is het ook met het denken over de

samenleving gegaan. Zij werd beschouwd als een zandhoop van enkelingen, zich gedragend naar sociologische wetten. Men beseftte niet dat onze maatschappij meer is dan een optel- of vermenigvuldigsom van eenheden en dat daarin samenhangen zijn in de vorm van groepen en gemeenschappen, die bij haar bestudering niet straffeloos kunnen worden verwaarloosd.

Het rationalisme heeft de mens het besef voor levenswaarden ontroofd, die boven het redelijk vatbare en formuleerbare uitgaan. Het erkende slechts een stuk van de menselijke persoonlijkheid; het loochende het meest wezenlijke. Het leidde bij veel verrijking van inzicht tot verarming, omdat het niet tot de achtergronden van ons zijn vernocht door te dringen.

Er zou geen reden zijn om dit alles hier neer te schrijven indien het rationalisme niet op allerlei wijze doorwerkte in de maatschappij van vandaag. Wil men daarvan een voorbeeld dan richt men het oog op de school. In ons zgn. „algemeen vormend” onderwijs is de verstandelijke vorming primair. Het draagt zijn naam dus ten onrechte. Het lichamelijke en aesthetische worden er verwaarloosd. De opvoeding tot gemeenschap komt er op de tweede plaats. Men lette maar eens op de onderscheiding in „hoofd-” en „bijvakken” en hun waardering in de cijferlijst. De analytische gedachte openbaart zich in de samenstelling van leerplan en lesrooster met hun vakkenindeling en de aan elk vak nauwkeurig toegemeten tijdsbesteding.

Het Plan gaat uit van een ander mensbeeld. Ik meen dat het vrij is van de menselijke overmoed, welke het rationalisme heeft gekenmerkt. Er is voortdurend het besef dat ons inzicht en ons begrip de mensheid misschien op weg kunnen helpen, maar niet meer dan dat. Zo besluit de Inleiding met deze woorden: „De weg naar vergroting van de vrijheid, die in het Plan gewezen wordt, is de weg waarlangs de voorwaarden groeien en de mogelijkheden ontstaan tot rijker menselijke ontplooiing en een hechter gemeenschapsverband. Er is niet de aanspraak in gelegen, dat langs deze weg het geluk aan de mensen wordt gebracht.” (blz. 16). Dit is geen greep naar het onvatbare, geen poging om het onbeheersbare te dwingen. Daarom is dit Plan geen logisch sluitend systeem, waarin alles op zijn plaats staat, geen poging om alles in quantiteiten uit te drukken en als algebraïsche formules op te lossen. Er is hier het besef dat niet alles in onze macht ligt, omdat de mens nog iets meer is dan een berekenbare grootheid en de maatschappij nog iets anders dan een ingenieuze machine.

* * *

Wij komen nu tot het tweede „neen”, dat in dit Plan wordt gesproken. Het is het „neen” tegen het *kapitalisme*. Feitelijk is dit kapitalisme niet anders dan het doortrekken van het rationalisme op het gebied van de volkshuishouding. Het werd gedragen door een bepaalde gezindheid, waartegen het Plan stelling neemt: een winststreven, dat in beginsel onbegrensd en onvoorwaardelijk is, een individualisme, gekenschetst door de spreuk „Elk voor zich en God voor allen” en een overheersen van de economische doelmatigheid.

Laten wij dit kapitalisme evenmin als het rationalisme van de kaart schrappen

zonder gelet te hebben op het vele, dat onze samenleving er aan dankt. Het is waar dat het ten hemel schreiende misstanden in het leven heeft geroepen en er is een bittere strijd nodig geweest om deze te beteugelen. Maar laten wij goed begrijpen dat dit kapitalistische stelsel het middel is geweest, waardoor voor onze sterk groeiende bevolking de middelen van bestaan zijn gevonden. Zonder de winstprikkel en de koele „rekenachtigheid”, welke kenmerkend zijn voor het kapitalisme, ware de voortbrenging niet opgestuwd tot het peil, waarop zij thans staat. De opmerkelijke verhoging van onze levensstandaard zou zijn uitgebleven.

Wij veroordelen het kapitalisme, evenals het rationalisme, uit hoofde van de eenzijdigheid van zijn motieven. Wij verwerpen het vanwege het gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel voor de maatschappelijke gevolgen van zijn handelen. De levensstijl van het kapitalisme heeft de eigen waarde der dingen ondergraven. Zij werden middel tot winst. Het winstooitmerk werd de maatstaf van alle waarden en handelen. Het liet geen ruimte voor overwegingen van zedelijke aard. Het leidde tot onluistering allerwegen. Het diepst treft ons dit wanneer wij letten op de arbeid, die onder zijn zweeps slag nog slechts gewaardeerd werd als een „middel van bestaan”. Wij willen ons geen illusies maken over hetgeen de arbeid in vroeger dagen voor de massa des volks heeft betekend. Hij is voor de meesten steeds gepaard gegaan met moeite en verdriet. Maar in beginsel kon hij worden gezien als een activiteit, waarin de persoonlijkheid zich uitdrukt. De arbeid was er om de mens. Thans werd de mens dienstbaar aan de arbeid. Wanneer de techniek voortschrijdt, bepaalt haar onpersoonlijke macht de aard en het tempo van het werk naar eigen wetten.

Het Plan gaat uit van een andere visie op onze volkshuishouding. Waar het kapitalisme „winst” zegt, vraagt het Plan aandacht voor het „dienst”-element. „Zelfstandigheid” staat er in het stuk over de middenstand „is een waarde óók voor de gemeenschap”. Maar dit belang „verkeert in zijn tegendeel indien, wat al te vaak het geval is, het dienstmotief niet op de voorgrond staat. Dan betekent de zelfstandigheid veelal niet meer dan benepenheid en kleurloosheid. Zodra de zelfstandigheid een doel in zich zelve wordt of zich in haar doelstelling van de maatschappij afwendt, bijv. uit een verengd winstmotief, verliest zij haar maatschappelijke waarde.” (blz. 244). Deze gedachte vindt men door dit gehele boek: niet winst, maar dienst.

Het Plan spreekt ook, en uitvoerig, over arbeid en arbeidsvreugde. Het neemt er geen genoegen mede dat de mens is middel in de productie. Hetgeen daarbij treft is dat het Plan de arbeidsvreugde niet uitsluitend zoekt in de omstandigheden, waaronder het werk moet worden verricht, maar aandacht vraagt voor de noodzaak en voor de mogelijkheid, dat ook de arbeidsverrichting zelf tot groter voldoening voor de arbeider zal leiden. Ook het werk zelf moet dienstbaar zijn aan het mens-zijn. Den Uyl noemt de arbeidsvreugde „een onderontwikkeld, een achtergebleven gebied”¹⁾ in onze samenleving.

1) Drs J. M. den Uyl, *De maatschappelijke orde in socialistisch perspectief*, blz. 24.

Het derde „neen” van het Plan geldt het *individualisme*. Wij hebben het reeds aangetroffen in de geestelijke inventaris van het kapitalisme. Hier wordt het andermaal en nu afzonderlijk genoemd om zijn verstrekkende invloed op het gehele beeld der samenleving. Het is het grote proces van loswikkeling van de mens uit de gemeenschapsverbanden, waarin hij was opgenomen.

Wij zouden ook hier het beeld vertekenen wanneer niet werd vastgesteld welk een macht van positieve betekenis het individualisme in de ontwikkeling onzer cultuur is geweest. Wie zal er niet dankbaar voor zijn dat men de waarde van de persoonlijkheid tegenover de macht der collectiviteit is gaan erkennen? Wij danken aan deze ontwikkeling der gedachten de eerbied voor de rechten van de mens tegenover de staat. Wij waarderen de nadruk op het individuele geloofsleven in de kerk. Wij kunnen de aandacht voor de persoon van de onderwijzer en de leerling in de school slechts toejuichen.

Maar andermaal schuilt het tekort in de eenzijdigheid. Onder invloed van dit individualisme is de gemeenschap geschaad. Hetgeen bedoeld was om de persoon te verheffen, leidde tot verschraling van het menselijk bestaan. De mens vindt zichzelf niet zonder de ander en de anderen. Thans is onze samenleving bezig te ontwaarden. Mensen, die *met* elkaar moeten leven, komen *naast* elkander te vereenzamen. Nimmer zijn de mensen zo afhankelijk van elkaar geweest als in de moderne Westerse maatschappij. Voor de voorziening in de meeste onzer behoeften zijn wij aangewezen op de werking van een uiterst ingewikkeld apparaat. Maar nimmer zijn de mensen minder met elkaar verbonden geweest dan thans. Hun innerlijke samenhang laat zich vaak ver zoeken. Het meest typerend voor deze levensstijl is de grote stad: een zeer gevoelig samenstel van voorzieningen, maar geen levensgemeenschap meer. De samenbindende gedachte is er uit verloren gegaan. Dit is trouwens een verschijnsel, dat onze gehele cultuur kenmerkt. De krachten der maatschappij vallen uiteen en de mens leeft te midden van onpersoonlijke machten, die geen samenhang meer vertonen. Wij zagen dit reeds op economisch terrein, waar het winstmotief tot alleenheerschappij kwam. Wij zien hoe soms de politiek, welke toch bedoelt te zijn het middel om het volkswelzijn zo goed mogelijk door de staat te doen behartigen, haar eigen oogmerken gaat volgen. De wetenschap en techniek jaagden haar doeleinden na zonder op de maatschappelijke gevolgen te letten en eerst de atoombom ontketende een gedachtenwisseling over de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de natuuronderzoeker. De godsdienst werd een zaak van dominees en pastoors en — als de lezer deze uiting overdreven mocht achten — dan toch een aangelegenheid voor Zon- en feestdagen. Het zijn alle verschijnselen van uiteenvallen van hetgeen eens een eenheid is geweest. In de middeleeuwen, die wij — dit ter voorkoming van misverstand — niet terug zouden wenschen, was er zulk een overkoepelende gedachte. Thans missen de mensen zulk een geborgenheid. Ontelbaar zijn de geestelijk ontwortelden. Marsman heeft hun leed voor allen uitgezegd: „Ik sta alleen, geen God of maatschappij, die mijn bestaan betreft in een bezielde verband.”

Ook in de wereld der volken trad het individualisme op onder de naam nationalisme. De naties leefden in de wereld naast elkaar. Ook hier werd het

zoeken van het eigen belang tot hoogste leefregel verklaard. De gevolgen zijn niet minder betreuenswaardig geweest. Nationale zelfzucht bracht verderf voor allen.

Het Plan gaat uit van een andere visie op de samenleving, ook op de internationale samenleving. Het ziet haar als een innerlijk samenhangend geheel. Het cement, dat haar samenbindt, is de verantwoordelijkheid. Telkens weer treedt dit woord in het Planboek op. Verantwoordelijkheid is het kernbegrip van een socialistisch maatschappijbeeld. Het betekent dat er voor een mens, een groep, een natie een hoger gebod geldt dan dat der zelfverwerkelijking. Er is een zedelijke binding aan waarden, die boven het eigen bestaan uitgaan. Alle menselijk handelen vraagt rechtvaardiging niet slechts vanuit het naastbij gelegen doel, maar tevens vanuit het welzijn der gemeenschap. Het dient te zijn opgenomen in een zinvolle, vanuit een bepaalde idee geboren en voortgestuwde, totaliteit.

o o o

Het voorafgaande samenvattend kunnen wij dus zeggen dat er in dit Plan wordt gehoord: driemaal „neen” nl. tegen het rationalisme, tegen het kapitalisme en tegen het individualisme. Maar het blijft daarbij niet. Er klinkt driemaal „ja” voor een voller mensbeeld, voor een op dienst gerichte volkhuishouding en voor een maatschappij en een wereld, die gemeenschap zijn.

Dit zijn de rode lijnen van het Plan.

Daarin streeft dit Plan in zijn geheel naar een heroriëntering onzer cultuur. „In zijn geheel” want deze gedachten staan niet apart, bijv. in de hoofdstukken over de ontwikkeling en de ontplooiing van de mens en de zorg voor zijn welzijn (hoofdstukken XIV, XV, XVI). Het gaat hierover steeds en overall. Dit Plan is een poging tot een ander, een nieuw denken van onze maatschappij. Daarmede staat het midden in het zoeken van onze tijd. Want allerwege tracht men weer het *geheel* te zien, dat verloren was gegaan. Een man als Toynbee zoekt in zijn machtige werk *Studie der geschiedenis* weer te komen tot het samenvattend en zinvol beeld van het gebeurde. In de geneeskunde wordt de mens nieuw ontdekt als meer dan een optelling van delen, als een eenheid ook van geestelijk en lichamelijk leven. De sociologie is nieuwe wegen ingeslagen, waarbij zij het wezen der maatschappelijke groepen en processen tracht te doorgronden. In de school krijgt men meer en meer oog voor het gehele kind en de noodzaak van zijn opnemng in de gemeenschap. Allerwegen tracht men het isolerend denken en handelen te boven te komen. Zonder het voordeel der specialisatie te verliezen zoekt men naar de samenhang der verschijnselen. Dit vraagt van ons een nieuwe wijze van benadering van het leven. „Het is”, zo zegt het Plan, „noodzakelijk dat wij een nieuw zintuig ontwikkelen voor de waarneming van de onderlinge samenhang van de maatschappelijke verschijnselen en dat de verschillende groepen van ons volk de maatregelen, die op uiteenlopende gebieden worden genomen en voorgesteld, gaan zien in hun onderlinge verstrengeling.” (blz. 16).

u e e

Economische voorwaarden voor culturele ontwikkeling.

Wij zullen nu trachten dit verband der dingen toe te lichten door een

bespreking van de gedeelten van het Plan, welke handelen over „de opbouw van een in de gemeenschap verweven cultuur”. Onder cultuur wordt hier verstaan: „Het geheel van geestelijke waarden en producten; de cultuuroverdracht in en buiten de school, de recreatie (ontspanning), de wetenschap en de kunst”. (blz. 256). Dit is deel III van *De weg naar vrijheid*. Het volgt na delen over productie en welvaart en dit is geen toeval. De ontplooiing van het hoger geestelijk leven van een volk vraagt een economisch fundament. Wanneer er op cultureel gebied in deze na-oorlogse jaren zo weinig vaart is, moet dit toch ook samenhangen met druk en onzekerheid in de economische sfeer. Culturele arbeid kost nu eenmaal geld: een goed-ontwikkeld schoolwezen en een behoorlijk toegerust wetenschappelijk onderzoek zijn kostbaar, kunstenaars moeten kunnen leven en de werktuigen en materialen voor hun werk kunnen aanschaffen, zinvolle ontspanning voor de massale bevolkingen onzer steden vraagt sportlokalen en verenigingsgebouwen en een aantal gesalarieerde leiders. Ook onze kerken en religieuze gemeenschappen hebben voor haar bestaan materiële behoeften. Het hoge geestelijke doel dat zij najagen, mag ons niet uit het oog doen verliezen, dat zij voor haar arbeid geld nodig hebben. Wij zien de laatste tijd telkens hoe de middelen ontbreken voor arbeid, welke men geestelijk meent te kunnen dragen. Daarom is het economische één van de voorwaarden voor de opbloei in het culturele vlak. Dit spreekt in nuchtere cijfers duidelijk uit het staatje dat op blz. 123 van het Plan is opgenomen. Het voorziet dat in het jaar 1955 van ons nationale inkomen f 800 miljoen voor onderwijs en culturele doeleinden zal worden aangewend. Ten opzichte van 1950 (560 miljoen) betekent dit een verhoging met 43 %. Ter rechtvaardiging wordt aangevoerd, dat op het onderhavige terrein liggen „de grote tekorten in ons volksleven, daar zijn het dringendst voorzieningen nodig om gelijkheid van kansen tot ontplooiing van kennen en kunnen voor een ieder te verzekeren”. (blz. 124). Maar dan moet het nationaal inkomen een flinke stijging vertonen. Het Plan veronderstelt dat onze gezamenlijke activiteit in waarde van f 17½ milliard tot f 22 milliard, dus met 25 %, zal stijgen. Zal dit mogelijk zijn? Het kan alleen als de productiviteit met kracht wordt opgevoerd en — aldus het Plan — „de Overheid de geleide economie durft hanteren, en t.a.v. vermogensverhoudingen, productie- en arbeidsverhoudingen, en inkomensverdeling de weg opgaat welke in de voorgaande hoofdstukken geschetst is” (blz. 122). Dit is, dunkt mij, reëel gezien. Men kan niet uitgeven wat er niet is.

* * *

Culturele voorwaarden voor economische ontwikkeling. Opvoeding, opleiding, onderzoek.

Maar nu keren wij onze stelling om. Er zijn economische voorwaarden voor culturele ontplooiing, er zijn culturele voorwaarden voor economische opbloei. De opbouw van een socialistische economie en wereldorde veronderstellen veranderingen in de sfeer van het geestelijk beleven en arbeiden.

Het Plan getuigt hiervan op verscheidene plaatsen. Als het gaat over de ondernemers vernemen wij dat het Nederlandse bedrijfsleven door „eigenzinnigheid en

„schotjesgeest” blijft beneden het peil, dat te bereiken zou zijn bij „ruimhartiger coördinatie-mentaliteit” en „doorstroming van denkbeelden” (blz. 69). Nodig is „intensieve samenwerking naar binnen en naar buiten” (blz. 76), „loyaal medewerken aan door de gemeenschap gestelde taken” (blz. 79). Als het gaat over de werknemers vraagt het Plan groter besef „van eigen verantwoordelijkheid” (blz. 84) en gevoel voor „vrijwillige samenwerking” (blz. 91). Er is voor socialistische opbouw geestelijke hervorming nodig. Een socialistische maatschappij veronderstelt *een ander persoonlijkheidstype* dan de liberale samenleving. Het liberalisme geloofde in de werking van het vrije spel van krachten. Zijn zinspreuk was: „ieder kent zijn eigen belang, ieder zoekt zijn eigen belang, ieder weet zijn eigen belang het best te behartigen”. Het persoonlijkheidstype, dat bij dit stelsel behoort, is de individualistische strijder, de man, die zijn belang weet door te zetten. Het socialisme kan slechts gebouwd worden met mensen, die verder kijken dan het eigen belang, die zich rekenschap geven van de verder liggende consequenties van hun daden en die zich verantwoordelijk weten voor het gemene welzijn. Het vraagt mensen, die weten in „teameest” te denken en te handelen. Het lijkt vooralsnog gemakkelijker op te voeden in de geest van het liberalisme. Het is eenvoudiger mensen te prikkelen tot zelfhandhaving dan mensen te vormen, die acht slaan op het geheel, de belangen van de groep en het welzijn van de gemeenschap. Het laatste vraagt beter inzicht en verder uitzicht. Het verlangt van de mensen zelftucht en vrijwillige onderschikking aan het meeromvattende belang.

Het zou echter onjuist zijn te veronderstellen dat zulk een verandering onmogelijk is. Ook wie uit leerstellige overtuiging en eigen levenservaring weet dat de mens uiteindelijk telkens weer geneigd is zichzelf te zoeken en het gebod, dat voor zijn leven geldt, te ontgaan, behoeft nog niet in twijfel te trekken dat in het *gedrag* van mensen door welgerichte paedagogische zorg verandering kan worden gebracht. Voor God zullen wij steeds als zondaars staan, die alleen uit genade leven kunnen. Dat in het vlak der menselijke contacten een verhoogd gevoel van verantwoordelijkheid kan worden aangekweekt, weet iedere opvoeder, die zijn jeugdgroep tot zulk een gemeenschap heeft weten te vormen. Er zijn in het gedrag van het Nederlandse volk, bijv. op het gebied van het drankmisbruik, in de loop der tijden, dank zij wel-gerichte actie, opmerkelijke wijzigingen ten goede gebracht. Het Engelse volk heeft, mede door de invloed van zijn „public schools”, voorbeelden van zelftucht en samenverking gegeven, welke het onze ten voorbeeld strekken. Trouwens in de tijd der bezetting wist ook onze natie bewijzen te geven van onderschikking aan het algemeen belang, welke mij doen zeggen: als onze mannen en vrouwen gewonnen kunnen worden voor een samenbindend en bezielend ideaal behoeven wij aan onze mogelijkheden niet te wanhopen.

Hier ligt een taak voor het onderwijs en de jeugdbeweging. Het grote geheel van de vorming der volwassenen kan er toe bijdragen. Onze school heeft thans nog te veel elementen van de voorbijgaande cultuurperiode behouden. Het Plan heeft hiervoor krasse woorden. Het spreekt van: „een systeem van cijferconcurrentie, overgang en examens, dat weinig menselijks heeft”. Het noemt „het examen een bestaansstrijd in het klein, met het gevoel van eigenwaarde als inzet” (blz. 284).

Dat klinkt sommigen misschien wat al te krachtig in de oren. Maar er wordt hier geduid op trekken, welke uit ons schoolwezen zeker nog niet zijn uitgewist.

Het is wel duidelijk dat het socialisme ten nauwste betrokken is bij de vernieuwing van het onderwijs. Wezenlijk is dat onderwijsmethoden worden ontwikkeld, waarin persoonlijk initiatief met samenwerking en gemeenschapszin harmonisch samengaan.

Aan de voorlichting van volwassenen zou een stelselmatiger volksvoorlichting van de zijde der Regering dienstbaar gemaakt moeten worden.

Deze dingen zijn van essentiële betekenis voor de opbouw ener gezonde economie. „Elke maatschappelijke organisatie is gedoemd in bureaucratie en centralisme te onttaarden wanneer... vermaatschappelijking niet van onderen af wordt gevoed.” (blz. 37).

* * *

Omtrent deze volksoopvoeding zou nog veel meer te zeggen zijn en dat doet het Plan ook; wij mogen er echter niet te lang bij stilstaan. Ook door de organisatie der opleiding van toekomstige werkers gaan er van het culturele terrein invloeden uit op het economische.

Ik breng slechts één punt naar voren. Het geldt de noodzaak, dat de opleiding zich richt naar de maatschappelijke behoeften. Het aanbod moet, voor zover zulks met de vrijheid van opleiding en beroepskeuze te verenigen valt — en in die vrijheid zou ik niet willen ingrijpen — aan de vraag worden aangepast.

In het hoofdstuk betreffende Arbeidsverhoudingen (Hoofdstuk V) spreekt het Planboek over de „overschatting van de administratieve of hoofdarbeid ten koste van de handenarbeid” (blz. 95). Het stelt daarmee een vraagstuk aan de orde, dat allerwegen in de Westeuropese cultuur optreedt. Er zijn voor de voorkeur voor het kantoorberoep ook zakelijke gronden aan te geven. De opleiding op de U.L.O.-school of de H.B.S. geeft beter toegang tot de schatten onzer hogere cultuur dan die op de ambachtsschool en de M.T.S. En wanneer men technisch werk doet, krijgt een mens nu eenmaal wel eens vuile handen en een besmeurde overall. Ook in de beloning schuilen soms verschillen, die de pen voor het ambachtswerktuig en de machine doen verkiezen. Maar hier naderen wij reeds het vooroordeel, volgens hetwelk een beroep hoger zou staan naarmate het verder van het stoffelijke verwijderd is. Daarin werkt een, door het rationalisme beïnvloede, arbeidswaardering door. Christelijk is deze gedachte zeker niet, sinds Luther het beroep — *elk* beroep — als een goddelijke opdracht heeft gekenschetst.

De voorkeur, waarvan wij spreken, leidt er intussen toe dat de stroom van jonge krachten, welke de maatschappij toevloeit, in een verkeerde richting wordt gestuwd. Er is een teveel aanbod voor de lagere administratieve functies, terwijl er naar goedgeschoolde vaklieden altijd nog vraag is.

Minister Rutten heeft zich in zijn onderwijsnota ook met deze aangelegenheid beziggehouden. Hij zegt, naar het mij voorkomt terecht, dat „enige infiltratie van de techniek in het algemeen vormend onderwijs, meer in 't bijzonder in het algemeen vormend voortgezet onderwijs, zeker voor de mannelijke jeugd nood-

zakelijk is geworden". Dan zal onze schooljeugd meer begrip en waardering voor het technische beroep kunnen krijgen. In vele gevallen zou zulk een gewijzigde oriëntatie een bijdrage kunnen zijn tot het geluk van henzelf, hun ouders. . . . en van de maatschappij. Misschien zou de „overall" dan op het „witte boord" veld kunnen winnen. Te gemakkelijker zal dit gaan wanneer het algemeen vormend element in ons technisch onderwijs wordt versterkt.

Maar het geval heeft nog een andere kant. Een meer bewuste planning van de opleiding is dringend noodzakelijk. Zulk een wel-gericht onderwijsbeleid kan slechts rusten op doorlopend onderzoek van de maatschappelijke behoeften. Wij weten daar nog veel te weinig van. Het gevolg is dat het aantal foute investeringen van het kostelijkst goed, dat ons land bezit, van onze karakterkracht en ons intellect, groot is. Terecht zegt het Plan: „Alleen door een zorgvuldige afweging van de te verwachten behoefte aan bepaalde soorten van arbeid en het te verwachten aanbod daarvan, kan de Overheid door middel van tijdige voorlichting kortsluiting voorkomen". (blz. 117).

o o o

Ik noem nog een derde verbindingslijn van het culturele met het economische terrein. Na opvoeding en opleiding moet nog iets gezegd worden over *onderzoek*. In de technische sfeer gaat in onze tijd de vooruitgang meer en meer samenhangen met het toegepast en zuiver wetenschappelijk onderzoek. Het particuliere bedrijfsleven is — op blz. 67 van ons Planboek wordt daarop terecht gewezen — lang niet op alle punten in staat om in zulk onderzoek te voorzien, te minder nu de kosten hand over hand toenemen. Slechts de allergrootste concerns kunnen een eigen ontwikkelingsonderzoek bekostigen. In het overige deel van het bedrijfsleven is men op samenwerking aangewezen. Op vele terreinen ontbreekt deze. Dan moet de Overheid bijspringen. Ons land blijft op dit gebied achter. In Engeland en Noord-Amerika is de activiteit veel groter. Ook gemeten in verhouding tot het nationaal inkomen.

Wanneer hier voor het wetenschappelijk onderzoek wordt gepleit, gaan mijn gedachten echter niet uitsluitend in de richting van natuurwetenschap en techniek. Wij hebben in het voorafgaande reeds gezien hoe belangrijk de menselijke verhoudingen zijn ook in haar betrekking tot een beter bestel van het economisch bedrijf in ons land en als factor voor de opvoering der productie. Wat dit laatste aangaat, het staat nog te bezien wat zwaarder weegt bij de vergroting van de voortbrenging: verbetering van de technische hulpmiddelen of verbetering van de menselijke samenwerking. Hoe dit zij, men wordt zich in de kring van betrokkenen steeds meer bewust van het feit, dat de relaties tussen mensen en groepen in ons economisch apparaat van essentiële betekenis zijn. Maar welk een achterstand vertoont Nederland ook op dit gebied! De wetenschappen van mens en samenleving verkeren hier nog in een eerste begin van haar ontwikkeling. Toch kan haar hulp bij de opbouw ener socialistische maatschappij niet worden ontbeerd. Ook hier moet de Overheid steun geven.

o o o

Om een voller leven.

Intussen vraagt de gang van ons betoog thans om een ogenblik van bezinning. Na te hebben overwogen hoe het Plan staat in het midden van het zoeken, denken en werken van deze tijd, hebben wij ons beziggehouden met de onderlinge betrekkingen tussen economie en cultuur. Wij hebben vastgesteld hoe enerzijds een zekere welvaart als draagster van het hogere geestelijke leven onmisbaar is, terwijl wij anderzijds hebben nagegaan hoe allerlei culturele factoren voor een gezonde ontplooiing van het economisch bedrijf van essentiële waarde zijn. Wij bespreken in dit verband in het kort opvoeding, opleiding en onderzoek.

Wanneer wij ons betoog nu hiermede zouden beschluiten, zouden wij een beslist onjuist beeld van de culturele strekking van het Plan bij de lezer achterlaten. Ja, bij nader toezien, zou de indruk kunnen postvatten, dat ons Plan gevangen was gebleven in de gedachtengangen, welke het, naar wij meenden, nu juist bezig was te boven te komen. Wij hebben de geestelijke processen tot nu toe immers bekeken onder het gezichtspunt van hun nut voor de samenleving en zijn daarbij rijkelijk rationalistisch te werk gegaan. Wij hebben opvoeding, opleiding en wetenschapsoefening belicht in haar betekenis voor de stoffelijke voortbrenging en hebben ons daardoor aan de verdenking blootgesteld de kapitalistische visie toch niet te hebben overwonnen. Waar van gemeenschap sprake was, moesten wij ons tot de mogelijkheid van een beïnvloeding van het gedrag beperken en werd het individualisme toch niet principieel te boven gekomen.

Nu weet het Plan ervan dat de mens meer is dan een werker, die nuttige zaken voortbrengt, het erkent de eigen, zelfstandige, niet door enige winstoverweging bepaalde waarde van het geestelijk scheppen en het doorgeven van de voortbrengselen van culturele activiteit terwijl gemeenschap in dit boek nog iets meer beduidt dan dat dat menschen zich in hun onderlinge betrekkingen fatsoenlijk weten te gedragen.

De betekenis van het Plan is dat het de vrije mens in de gemeenschap om zichzelf wille in het middelpunt van zijn overwegingen stelt. Aan dit aspect gaan wij nu onze aandacht schenken.

• • •

Dit bevreemdende element van het Plan komt vooreerst naar voren in de wijze, waarop het pleit voor *gelijkheid van kansen tot menselijke ontplooiing*.

Zulk een pleidooi laat zich vanuit het economische gezichtspunt motiveren. Het Plan doet dit ook, wanneer het wijst op de verspilling van talenten, welke in onze huidige maatschappij plaats vindt. Deze moet, zo zegt het, ernstige gevolgen hebben voor de voorziening van een volk met bekwaame krachten, welke wij, gezien de grote taken waarvoor ons volk is gesteld, zo broodnodig hebben (blz. 291). Ons land is arm aan grondstoffen, het is rijk aan jonge mannen en vrouwen, die een belofte inhouden. Laten wij er van trachten te maken wat wij kunnen.

Maar hiermede is het thema niet uitgeput. Immers al zouden wij alle werkers hebben, die wij nodig hebben, zolang *mensen* in hun ontplooiing te kort komen

omdat de weg daartoe voor hen is afgesloten, zullen wij in onze strijd voor gerechtigheid op het stuk der cultuur moeten volharden. Het geestelijk beeld der natie zal er door verrijkt worden. Immers — zo zegt het Plan in een treffende beschouwing —: „Cultuur is een product van scheiding en schifting, van anders-zijn en gemeen-hebben, van ontmoeting en vervreemding, kortom van ongelijkheid, maar deze ongelijkheid kan slechts in cultuur uithotten wanneer zij de afspiegeling is van de verscheidenheid van de menselijke aanleg. Wordt de natuurlijke ongelijkheid, zoals in onze huidige maatschappij bij de opleiding geschiedt, overwoerd door een kunstmatige ongelijkheid in de vorm van een machtsoverheersing van de bezittenden, dan worden daarmee aan de cultuur scheppende krachten ontnomen. Eén der belangrijkste voorwaarden voor culturele opleving is daarom de gelijkheid van kansen, die niet uitloopt op eenvormigheid, maar op een grotere, andere en natuurlijker verscheidenheid dan onze samenleving thans kent.” (blz. 264).

In dit verband zie de lezer die *hunkering naar een rijker levensgevoel*, welke allerwegen uit het Plan opklinkt.

Het is niet voldoende dat de werkende mens voldoende vrije tijd heeft. Wij weten maar al te goed welk een deerlijk arme tijd hij voor velen is geworden. Het Plan zegt er van: „Een cultuur welke zich baseren wil op mensen, die een persoonlijkheid blijven in een gemeenschap, welke zij dienen, en een democratie welke zich baseren wil op burgers, die in vrijheid en verantwoordelijkheid hun mening vormen, kunnen nimmer gediend zijn bij een volstrekt willoze passieve vrije-tijdsbesteding, waarin de mens niet doet, maar ondergáát”. (blz. 302). Het is evenmin voldoende dat er goede woningen beschikbaar zijn. Wij geven ons er ten volle rekenschap van dat het leven in vele, zelfs uitmuntende, woningen innerlijk leeg is. Wij zijn er niet wanneer wij, zoals het Plan voorstelt, komen tot een betere spreiding van het bezit. Want een mens is niet wezenlijk rijk door zijn goederen; een millionair kan geestelijk straatarm zijn. Het zal er dus steeds om gaan de wegen te wijzen en de middelen te vinden, welke leiden tot die vormen van genieten en beleven, waardoor de mens geestelijk wordt opgebouwd.

Daarom acht het Plan het nodig de kunst haar plaats in de samenleving te hergeven. Evenals de religie heeft de kunst haar functie in de maatschappij voor een groot stuk verloren. Ons bestaan is er door verschaald. Want de kunst kan in het leven van degene, die haar ervaart, een grote verrijking brengen. Zij ontwikkelt zijn gave tot zintuiglijke waarneming en zijn verbeeldingskracht, zij stimuleert de bewegingen van zijn gevoelsleven en zijn verstandelijke vermogens. De kunst kweekt levendigheid van geest, oorspronkelijkheid en spontaneiteit. Zij openbaart aan wie zich met haar bezighoudt telkens nieuwe kanten van het menselijk wezen, wanneer zij de tolk is van vreugde en smart, idealen en mishakkingen, liefde en haat. Zo is zij een mensvormende kracht van onschatbare betekenis. In 't midden onzer mensengemeenschap plaatst zij monumenten van de geest, waarnaar onze bewondering kan uitgaan. Juist in onze tijd is dat alles zo uiterst belangrijk. Wij zijn met ons allen bezig te vervlakken tot een vlotte gelijkmatigheid.

Het is de macht van de kunst dat zij ons grijpen kan in de diepe roerselen van ons zijn en ons vermag op te voeren tot een beleving, welke ons boven ons alle-dags-bestaan uitheft. Menselijke waarde en waardigheid worden door de kunst onderhouden. De religieuze beleving kan in haar vormen vinden om het onzegbare en niet-meer-formuleerbare uit te drukken. Onze nationale eenheid kan er gestalte in krijgen en de volken der wereld vertolken elkaar in hun kunst de achtergronden van hun wezen.

In dit alles vervult de kunst een onmisbare sociale functie.

Het spreekt vanzelf dat het Plan, wanneer het gaat om een rijker geestelijk beleven, ook de religie in zijn beschouwing betreft. Het zegt er van, dat de socialistische beweging als zodanig geen antwoord kan geven op de diepste levensvragen. Het brengt tot uitdrukking dat de Overheid niet slechts de volledige mogelijkheid tot beleving, verering en getuigenis op het stuk van geloof en levensbeschouwing moet erkennen en waarborgen, zij dient de essentiële waarde daarvan ook in haar steun tot uitdrukking te brengen zonder voor een bepaalde geestelijke richting partij te kiezen of deze te bevoorrechten (blz. 11).

In een democratische staat kan men niet meer verlangen en verwachten.

Ik meen echter dat aan de betekenis der religie in het verband dezer beschouwingen te kort zou worden gedaan indien ik hiermede zou volstaan. Immers hier is het punt, waarop wij ons een ogenblik dienen te verdiepen in het wezen van de vrijheid, welke het Plan nastreeft.

* * *

Vierderlei vrijheid.

Wat verstaat het Plan onder een „vrij“ mens? ¹⁾

Ik zou hier vier stadia der vrijheid willen onderscheiden, die zich aansluiten bij de ontwikkeling der persoonlijkheid. Ik zal ze gemakshalve met de letters a t/m d aankondigen.

a. Wij zullen het er wel over eens zijn dat in 't Plan *niet* bedoeld wordt: de mens, die kan doen en laten wat hem invalt, die zijn leven naar eigen willekeur kan inrichten. Het is de nog onbedwongen willekeur, waarmede de peuter zich kan gedragen. Menigeen kent de verzuchting van een moeder over zulk een kind van drie jaar of minder, dat zo'n kopstuk is. Iets daarvan kent iedereen: het verlangen om nu eens echt te doen wat je wilt en je van niemand en niets iets aan te trekken.

Overal waar in 't Plan van vrijheid gesproken wordt is tevens verantwoordelijkheid aan de orde. Er is steeds sprake van de gemeenschap en haar aanspraken.

b. Er bestaat een vrijheid op een hoger niveau. De mens ervaart deze wanneer hij meester is over de dingen en de omstandigheden. Het is het wereldveroverende van het schoolkind, dat de dingen zo gretig in bezit kan nemen. Maar ook de volwassene kent dit. Het is het gevoel dat hij heeft wanneer hij de natuur vermag

¹⁾ Voor het navolgende heb ik veel geleerd van dr H. M. M. Fortmann. *Nieuwe opvattingen omtrent de psychologie en de paedagogiek van de wil*, Dux 18de jrg, blz. 446. Deze auteur sluit zich op dit punt aan bij prof. dr F. J. J. Buytendijk.

te bedwingen en wanneer hij niet langer een speelbal is van het, tevoren onbeheersbare, spel der maatschappelijke krachten. Naarmate natuuronderzoek en techniek veld winnen, verwerft zich de mens zulke mogelijkheden. Naarmate het recht in de samenleving zegeviert en haar economische processen onder contrôle worden gebracht, maakt hij zich zulk een vrijheid eigen. Hij overwint een stuk van de wereld en beheerst haar. Het Plan toont ons de strategie voor deze maatschappelijke vrijheidsstrijd.

De socialistische beweging heeft in het verleden in sterke mate in het teken gestaan van zulk een machtsoefening over het leven. Wij beluisteren deze instelling in haar strijdliederen. Laten wij goed begrijpen: de sociale toestanden eisten zulk een samenbundeling van krachten om aan de willekeur en dwang een einde te maken en de blinde kracht van een ongebonden kapitalisme te onderwerpen.

c. Er is echter nog een hogere vrijheid dan die van de overwinnaar. Het is de vrijheid der keuze. In de puberteit worden de opgroeiende jongeman en -vrouw geplaatst voor de noodzaak om hun plaats te bepalen. Zij hebben te kiezen in eigen binnenste en in de wereld buiten hen. Deze vrijheid van keuze blijft behoren tot de noodzakelijke elementen van een volwaardig mens-zijn. De gedachte aan deze vrijheid speelt allerwegen door het Plan heen. Het is: dat wij onze voorkeur tot gelding kunnen brengen. Hiermede hebben wij te maken wanneer gepleit wordt voor vrijheid van consumptie. „In de vrijheid van consumptie” — aldus het Plan — „kan het zelf-doen en het beleven van de verantwoordelijkheid tot zijn recht komen” (blz. 72). Een verwante gedachte treedt op wanneer sprake is van vrijheid van Arbeid. „Voor de ontwikkeling van de persoonlijkheid is van directe betekenis of de arbeid, die de mens verricht, geëigend voor hem is. De ontwikkeling dient daarom gericht te zijn op een vergroting van de mogelijkheid tot vrije beroeps- en arbeidskeuze.” (blz. 73). Wanneer er gehandeld wordt over gelijkheid van kansen tot geestelijke ontplooiing en de toegangen tot de hogere cultuur in het Plan zo wijd mogelijk worden opengezet, gaat het er andermaal om voor de mens de maatschappelijke belemmeringen in de gang van zijn geestelijke ontwikkeling weg te nemen en hem de eigen beslissing te laten. Ten slotte wanneer het Plan opkomt voor een ongedwongen ontwikkeling van kunst, wetenschap en religie is deze vrijheid van keuze aan de orde. De mens moet zich dingen om hun kwaliteit eigen kunnen maken, hij moet zich kunnen wenden tot hetgeen hij schoon acht en goed.

Het vrijheidsbegrip der socialistische beweging is hiermede rijker en dieper geworden. Er is hier plaats voor eerbied en bewondering, toewijding en overgave.

d. Toch hebben wij met het geschrevene nog niet de hoogste vrijheid getroffen. Deze ligt in de vrijwillig aanvaarde gehoorzaamheid aan een zedelijke verplichting van de volgroeide menselijke persoonlijkheid. Is dit niet absurd: een vrijheid, welke men vindt in het op zich nemen van een verplichting? Terwijl ik dit schrijf, staat mij het machtige beeldhouwwerk van Mari Andriessen voor ogen „Man voor vuurpeloton”. Dit beeld geeft het antwoord op de gestelde vraag. De man staat daar volkomen ontspannen als één, die weet wat het betekent te „staan

voor een zaak", trouw aan zijn hoogste levenswet. Deze man „staat in de vrijheid” en als hij straks valt, is het als overwinnaar. Maar naast hem zie ik die onafzienbare reeks van mannen en vrouwen, die zich gegeven hebben aan een opdracht, die van buiten hen tot hen gekomen is en die zij tot hun eigen zaak hebben gemaakt. En van dit ogenblik was het niet meer een dwang, een aantasting van hun menselijke waardigheid, maar hun eigen, overtuigde beslissing. Daarin ligt de hoogste vrijheid. In zulk een aanvaarding der verantwoordelijkheid wordt een mens volop persoon. Alleen op deze grondslag ontstaat werkelijke gemeenschap. „Dit is het wat de mensen te allen tijd hoopten en zochten, zich weg te geven aan elkaar liefdevol en toch daarneven zich te houden: de hoogste zaligheid” (Gorter).

Ik weet dat ontelbaren zich zó aan de roep van het socialisme hebben overgegeven. Wij zien het in de hoge zedelijke waarde, welke de solidariteit in hun strijd voor een betere menselijke samenleving heeft verworven. Het Socialisme — dat ik thans met een grote S schrijf — werd de stuwende kracht, waarvan hun leven werd vervuld en hun handelen getuigt.

Een Christen kan voor deze levenshouding niet anders dan diepe eerbied hebben. Een menselijk streven, een maatschappelijk, een wereldomvattend ideaal kan in hem echter nimmer die alles-beheersende, zijn-diepste-wezen-richtende betekenis krijgen. Hij leeft uit een andere achtergrond. Voor hem is Christus beslissend geworden. Geen ideaal, geen wet, geen streven naar een Persoon, met Wie hij in een volstreekte levensgemeenschap kan komen te staan. Daarin vindt hij zijn hoogste vrijheid. Paulus drukt dit aldus uit, dat hij zegt, dat hij niet meer zijn eigen „ik” leeft, maar Christus hem geheel heeft vervuld (Gal. 2:20). Wanneer ons dit geschonken wordt, krijgen wij deel aan een Leven, dat in een volstreekte liefde geofferd werd en . . . juist daarin overwon. Als die beslissende omkeer in ons wezen is gekomen, worden andere mensen ons tot meer dan lotgenoten op de levensweg en meer dan strijdmakers voor betere toekomst, maar tot broeders. Daarin is het fundament voor een waarachtige gemeenschapsbeleving gelegd. Maar ieder, die van deze dingen uit eigen ervaring weet, is zich er diep van bewust, dat hij ze niet voor zichzelf veroverd maar ontvangen heeft. Hij is er niet zelf toe opgeklommen langs bepaalde trappen van menselijke ontplooiing. Het is Gods genade, welke ons deze volheid van ons bestaan schenkt.

Wanneer wij verlangen naar het vrederijk op aarde, waar liefde en gerechtigheid heersen — de droom van het socialisme — dan kan een Christen dit niet anders naderbij zien komen dan langs deze weg. Het ontstaat naarmate die hoogste vrijheid machtig wordt in de mensen.

Maar, het is duidelijk, hier hebben wij de grenzen van het streven der politiek overschreden. Er is mee aangeduid dat *De weg naar vrijheid* zich — naar deze visie — noodzakelijkerwijze moet blijven bewegen op het vlak der vóór-laatste dingen. Het Plan kan het hoogste en diepste niet zeggen, het socialisme kan het niet brengen. Aan de kerk is de boodschap omtrent 's mensen wezenlijke verlossing toevertrouwd. En is het niet een „verlossing”, wanneer een mens zich zo leert overgeven? Naast de kerk wordt het getuigenis van de wereldbeschouwelijke

organisaties vrij gegeven en beluisterd. Ik heb er geen behoefte aan dat de Partij deze taken zou overnemen. Het is mij voldoende dat ieder in haar midden ongedwongen van zijn kijk op de godsdienstige achtergrond van zijn politieke denkbeelden mag spreken.

Waar ik intussen wel op zou willen wijzen, is hoe belangrijk het óók voor het godsdienstige leven in ons land is dat de politiek haar zorg tot die vóór-laatste dingen uitstrekt. Om dit duidelijk te maken werpen wij nog eenmaal een blik op de huidige staat onzer beschaving.

* * *

De eeuw van de gewone man.

Onze eeuw is de eeuw van de gewone man. Vroeger is hij aan de zaken nooit te pas gekomen. Wij lezen heel weinig over hem in onze geschiedenisboeken. Hij leefde in de schaduw van het gebeuren, dat door hem meestentijds werd aanvaard en geduld. Tot de nieuwe tijd aanbreekt. Het is mede onder invloed van de krachten, welke wij in het begin van dit geschrift hebben aangeduid, dat de gewone man op het toneel der geschiedenis is verschenen. De socialistische beweging heeft er haar bijdrage toe gegeven, „de slapers werden wakker geroepen, want de nood was groot”. Vandaag loopt de ontwikkeling onzer cultuur over de gewone man. Hij is de beslissende factor geworden. De economie richt haar zorg op zijn bestaanszekerheid. In de politiek trekt hij de volle belangstelling der staatslieden tot zich. Hoe staat het nu met hem op cultureel gebied?

Tot voor kort was cultuur het bezit ener elite, zij bestond, althans bewust, alleen voor een zeer kleine groep. Het wezenlijk nieuwe van vandaag is dat de gewone man zijn plaats zal moeten verwerven in de wereld van het geestelijk genieten en beleven. De vraag is: wat treft hij aan bij zijn intrede in die wereld? Het Plan spreekt in dit verband van „grote gevaren” (blz. 257). Het schetst hoe vroeger arbeids-, leef- en geloofsgemeenschappen nauw met elkaar verweven waren en bepaalde cultuurkenmerken gemeen hadden. Thans is er een ontbindingsproces gaande, waardoor alles wordt aangetast, zowel geloofs- en gezinsgemeenschap als ook de arbeidsgemeenschap. „Zo ontwikkelde zich in een maatschappij, die sterk gemechaniseerd en steeds meer gecompliceerd werd, een proces van vereenzaming en verwarring, waarbij de mens steeds meer van zijn oude gemeenschappen kwam los te staan en die gemeenschappen, voor zover aanwezig, geen harmonische eenheid, geen eigen levensstijl meer toonden.” (blz. 258).

Het komt mij voor dat de beslissende vraag, waarvoor wij thans staan, deze is: Zal de gewone man meedoen in het culturele gebeuren als massa d.w.z. zelf niets en slechts bestaande als deel der collectiviteit, of zal er voor hem plaats zijn als mens?

Er zijn enorme krachten aan het werk, die dreigen ons met zijn allen tot massa te maken. Daar is de beïnvloeding door de pers, de radio, de film en de reclame, waarvan een voortdurende vorming tot uniformiteit uitgaat. Wij denken allen min of meer zoals de krant het ziet; de selectie en aanbieding van het nieuws zijn daarbij veel belangrijker dan de hoofdartikelen. De radio, welke

met haar stem regelmatig in elke huiskamer binnendringt, heeft haar opinie-vormende kracht reeds herhaaldelijk bewezen. De film dringt de mensen een levensstijl op, waarvan het patroon overwegend in enkele centra der filmproductie wordt bepaald. De reclame appelleert doorlopend aan kanten van ons gevoelsleven en suggereert ons een wijze van zijn, welke het best aansluit bij het commerciële belang, dat zij wenst te dienen. Sportdemonstraties — om ook deze nog te noemen — hebben zich tot een moderne vorm van massa-religie ontwikkeld. Door dit alles leven de mensen niet meer hun eigen leven, maar bestaan zij uit hoofde van deze krachten, die alle tezamen hun denken, gevoelen en begeren plegen te vullen en te bepalen.

Is deze „massalisering” de toekomst van de gewone man? Aanhangers van de totalitaire gedachte zeggen: ja. Nationaal-socialisme, fascisme en communisme zijn de schoolvoorbeelden van deze oplossing van het probleem. Zij geven de gewone man brood en spelen, zij voeden hem met leuzen en leerstellingen, zij gebruiken hem voor de doelstellingen der elite. Maar laten wij niet menen, dat zij de enige zijn. Dit antwoord wordt ook bij menige borreltafel-conversatie gehoord, waarbij de „velen” bestemd schijnen te zijn om door de „enkelen” gehanteerd te worden.

Het Plan beantwoordt de gestelde vraag uit democratische en socialistische overtuiging met een stellig neen. Het erkent de oneindige waarde van elk afzonderlijk mens en ziet als onze gezamenlijke taak de mens te redden uit de massa. Het stelt — ook voor de gewone man — het ideaal van de vrijheid, het verantwoordelijk zelf bestemmen van zijn bestaan, de mogelijkheid om het leven naar eigen keuze te richten. Wij gaven reeds aan hoe deze gedachte op vele plaatsen in het Plan tot uitdrukking komt.

Dit betekent niet dat het Plan leiding afwijst. Het is niet wezenlijk voor een democratisch-socialistische overtuiging dat zij de noodzaak van een leiding-gevende groep in de samenleving zou ontkennen. Het is geen vraag of er bij de opbouw ener socialistische maatschappij leiders nodig zijn, geestelijke, wetenschappelijke, sociale en politieke leiders. Beslissend is hoe deze groep wordt gerecruteerd. Of er een monopolievorming bestaat van bevoorrechten dan wel een redelijke kans voor allen. Voor deze laatste oplossing komt het Plan met overtuiging op. Niet minder belangrijk is in welke geest deze leiders denken en handelen. Wat zijn hun doelstellingen? Vergroting van eigen invloed en de macht van hun groep of die geheel andere houding, welke niet zichzelf en de zijnen maar steeds de anderen op het oog heeft en uitsluitend hun vorming tot vrijheid wil dienen? Slechts wanneer een volk gevoelt dat zijn leiders niet zichzelf maar, op de aangegeven wijze, het geheel zoeken, zal het vertrouwen, dat thans tussen leiding en geleiden zo schromelijk ontbreekt, weer kunnen worden hersteld.

Zulk een houding tegenover het vraagstuk van de massa zal alles wat er nog in ons volk leeft aan ware gemeenschap met de uiterste zorg omgeven. Het Plan noemt in dit verband (blz. 274 vlgg.) terecht het gezin als onwaardeerbaar middelpunt van zorg, genegenheid, geborgenheid en opvoeding. Het wijst er op hoe hier de grondslagen der cultuur worden aangedragen en de religieuze vorming haar kernpunt heeft. Maar eenzelfde eerbied geldt alle levensverbanden, waarin

mensen zich in verantwoordelijkheid voor een gemeenschappelijk doel, hoe bescheiden ook, plegen te vinden. De socialistische beweging zelf heeft in dit verband een staat van dienst, welke met waardering mag worden vermeld. Zij heeft in partijwerk en in haar culturele uitingen een niet te onderschatten bijdrage geleverd tot de strijd tegen de ontbindende krachten ener kapitalistische cultuur.

Nu kan men opmerken dat met een persoonlijkheidsontwikkeling, gelijk het Plan voorstaat, het laatste woord omtrent de vrijheid niet is gezegd. Ik heb hierboven aangegeven in welke zin ik deze mening deel. Maar ik hoop dat thans nog beter zal worden verstaan waarom ik hieraan onmiddellijk toevoeg, dat ieder, die de mens wil leiden tot die hoogste vrijheid, welke besloten is in de overgave van zijn leven aan een allesbeheersend levensdoel, deze ontwikkeling en ontplooiing van de mens met volle kracht moet nastreven. Want het moet ons duidelijk zijn dat met de massa-mens, welke als schrikbeeld onzer cultuur bezig is te ontstaan, geen Kerk, geen Humanistisch Verbond of enige idealistische organisatie iets weet aan te vangen. Tot mensen, die niet leven maar geleefd worden, komt de boodschap van het ware Leven vergeefs. Zij bestaan nog slechts in het platte vlak der dagelijkse dingen, hun geest reikt niet verder dan het onmiddellijk voor de hand liggende, hun levenswijsheid beperkt zich tot de leuzen en denkschema's, welke hun zijn voorgezegd en er is niets dat hen tot de ander voert dan het botte eigenbelang. Dit is het gevaar, dat onze cultuur in haar geheel bedreigt. Ook de Kerk. En indien en in zoverre er in de Christelijke gemeente geen vonken van waarachtig geloofsleven meer overspringen, men zich daar vastklemt aan dogmatische formuleringen, waarachter geen warmte meer brandt, en er geen gemeenschap in liefde en onderlinge verantwoordelijkheid meer is, hebben deze noden daar evenzeer mee te maken, als wanneer in de socialistische beweging soms geklaagd wordt over gebrek aan ware geestdrift en het verbleken van oude idealen.

Daarom mag voor dit Plan De weg naar vrijheid de steun gevraagd worden van het gehele Nederlandse volk in al zijn schakeringen. Het lost de crisis der cultuur niet op. Natuurlijk niet. Het zal ons onbehagen om de tijd niet wegnemen. Wij verwachten dit evenmin. Maar het biedt een perspectief, het wijst een richting. Voor Nederland, breder gezien zelfs voor de gehele Westerse cultuur.

Daarvoor mogen wij in de verwarring onzer dagen heel dankbaar zijn.